

Znaczko-Jaworski, Igor

"Oczerki po istorii kirpicznego
proizwodstwa w Rossii, X - naczała XX
wiekow", J. N. Czerniak, Moskwa 1957 :
[recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 4/1, 203-205

1959

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

(a nawet dynastyczne, np. ze Szwecją za czasów panowania dynastii Wazów) ale również w czasie walk niepodległościowych w XIX stuleciu, powodujących liczne emigracje polityczne rzucające na szlaki morskie wielu Polaków.

Książka ta jednakże odsłania rąbek dziejów narodu polskiego od strony jego kontaktu z morzem, ukazując jego łączność poprzez morzę z innymi narodami oraz udział Polaków w doniosłych wydarzeniach w historii powszechnej. Udział ten datuje się już od czasów wypraw krzyżowych w XIII wieku, następnie uwidacznia się podczas wielkich odkryć pod koniec XV i w ciągu XVI stulecia, w wieku XVII i XVIII w kontaktach handlowych z ważniejszymi portami północnej Europy, w wieku XIX w wyprawach legionów napoleońskich do Egiptu i San Domingo oraz w działalności Polaków na niwie nauki obcej, jak np. Jana Kubarego, znanego zbieracza aksonatów dla niemieckich muzeów etnograficznych, lub Ignacego Domeyki, pracującego długo w służbie chilijskiej nauki.

Szczególną wartość posiada oświecenie za B. Olszewiczem postaci i Garparo de Gamy — Żyda polskiego pochodzenia, doradcy i uczestnika wypraw Vasca da Gamy i Cabrala — o którym wiadomości zebrali już uczeni niemieccy, w tym również Aleksander Humboldt, a następnie takich polskich uczonych jak Arctowski i Dobrowolski, uczestników kierowanej przez Gerlache'a wyprawy na Antarktydę, Stefana Rogozińskiego — zasłużonego badacza Kamerunu i Pawła Strzeleckiego — badacza Australii. Jednakże większą część książki zajmują nie relacje z życia i działalności badaczy naukowych na polu geografii i etnografii, lecz w ogóle podróże morskie wybitnych Polaków, jak np. Mickiewicza, Kościuszki i Pułaskiego — bohaterów o wolność Stanów Zjednoczonych, Niemcewicza i Sienkiewicza, Józefa Konrada Korzeniowskiego — powieściopisarza-marynisty.

Ścisłe trzymanie się materiału źródłowego a jednocześnie ujęcie treści w lekką formę nadaje pracy wysoką wartość naukową i literacką. Zainteresowanie czytelnika potęgują liczne (235) i celowo dobrane ilustracje.

Józef Babicz

J. N. Czerniak, *Oczerki po istorii kirpicznogo proizwođstwa w Rossii, X — naczala XX wiewow*. Pod ogólną redakcją prof. P. M. Łukjanowa. Promstrojizdat, Moskwa, 1957, s. 168.

Liczba publikacji z zakresu historii wytwarzania różnych materiałów budowlanych w żadnej mierze nie odpowiada ani współczesnemu znaczeniu tej gałęzi przemysłu dla gospodarki narodowej, ani ogólnemu zadaniu poznawania doświadczeń minionych epok w celu udoskonalenia obecnej produkcji i dla dobrej przyszłości. To decyduje o zainteresowaniu, z jakim wśród szerokich kręgów czytelników spotyka się każda nowa publikacja na ten temat, w tej liczbie również omawiana praca.

Autor książki zamieszczał już na łamach czasopisma „Stiëkło i Kieramiika” artykuły dotyczące wytwarzania cegły w starożytnej Rusi w okresie od X do XIII wieku (nr 12/1952), w państwie rosyjskim na przestrzeni XV—XVII wie-

ków (nr 9/1953) oraz w cesarstwie rosyjskim w wieku XIX (nr 3/1953). W obecnej swej pracy J. Czerniak, na podstawie licznych materiałów zaczerpniętych ze źródeł bibliotecznych i archiwalnych (głównie pochodzących z Centralnego Państwowego Archiwum Akt Dawnych), podjął próbę systematycznego przedstawienia w popularnej formie poszczególnych etapów rozwojowych produkcji cegły w Rosji od X do początków XX wieku.

Zadanie, które postawił sobie autor, w zasadzie jest wykonane. W pracy tej dość wyczerpująco i konsekwentnie, choć nie zawsze równomiernie, nakreślony jest rozwój wytwarzania cegły w Rosji do 1917 roku w oparciu o doświadczenia głównych ośrodków budownictwa i produkcji materiałów budowlanych — Moskwy i Petersburga. Te zalety książki stają się oczywiste nawet po pobieżnym jej przejrzaniu i bodaj nie wymagają wyjaśnień. Biorąc jednak pod uwagę dalszą działalność autora w dziedzinie, której jest poświęcona omawiana praca, jak również znaczenie podobnych dzieł, wydaje się celowe nieco szersze rozpatrzenie niektórych jej słabszych stron.

Podstawowe i zasadnicze niedociągnięcie polega na tym, że studium z historii takiej gałęzi techniki, w której zachowała się olbrzymia ilość rzeczowych źródeł historycznych (zabytków architektury), jest oparte jedynie na badaniach źródeł pisanych. Niewystarczająca zaś ilość takich źródeł (w szczególności odnoszących się do przedhistorycznego i wczesnego okresu historii techniki) oraz zawarte w nich sprzeczności i częściowo błędy wymagają uzupełnienia i skorygowania za pomocą badań doświadczalnych nad źródłami rzeczowymi. Badania te (w tym wypadku chemiczne, petrograficzno-mineralogiczne i fizyczno-mechaniczne badania cegieł z różnych okresów) z uwzględnieniem warunków pracy danego materiału budowlanego mają doniosłe znaczenie nie tylko dla poznania historii techniki, lecz również dla współczesnej praktyki wytwarzania i stosowania tego materiału oraz dla rekonstrukcji i konserwacji zabytków kultury. Tego rodzaju niedociągnięcie cechuje zresztą przeważającą część ukazujących się prac z dziedziny historii nauki i kultury materialnej, co zuboża znajomość wcześniejszych etapów rozwoju techniki i utrudnia ustalenie więzi między badaniem historycznym i współczesnością.

Dla dokładniejszego zilustrowania powyższych uwag należy zaznaczyć, że okres od X do XVII wieku zajmuje w książce 23 strony, okres od XVIII wieku do 1890 roku — 127 stron, lata od 1890 do 1917 — 15 stron, zaś nawiązaniu do współczesności (poświęcie) poświęcono 1,5 strony.

Do niedociągnięć metodologicznych pracy należą następujące. Rozwój standaryzacji cegły nie został przez autora głębiej zanalizowany i konsekwentnie przedstawiony w taki sposób, który by odpowiadał znaczeniu tego zagadnienia w czasach dawnych i obecnie. Zgodnie z przyjętym w pracy chronologicznym naświetleniem wszystkich aspektów tematu dane o wymiarach cegły w poszczególnych okresach, o sposobach sprawdzania jej jakości, o ustawodawstwie protekcyjnym itp. są rozproszone i przytoczone urywkowo w poszczególnych rozdziałach. Przy tym po traktacie *Dotżnost' architekturnoj ekspedicii* z lat 1737—1740 autor wymienia jako następne źródło normatywne „Obowiązujące zasady...” (*Urocznyje położenija*) z roku 1832, nie biorąc pod uwagę *Obowiązujących rejestrów dla architektury gmachów publicznych* (*Urocznyje rejestry po czasti graždanskoj architektury*) z lat 1811 i 1818 (str. 70 książki). Omawiając sprawę kontroli jakości cegły autor nie uwzględnił wydanych w 1819

roku w związku z *Rejestrami specjalnych Uwag o tym, jak należy poznawać jakość i trwałość podstawowych materiałów budowlanych (Zamieczanią, jak uznawać kaczestwo i dobrotu głównych stroitielnych matieriałów)*, w tej liczbie również cegły. Zagadnienie to jest przedstawione w książce na podstawie *Obowiązujących zasad oraz pochodzących z okresu późniejszego Przepisów o jednolitym i trwałym wytwarzaniu cegły (prawita dla jedinoobraznoj i procznoj wydiki kipricza)*, które wyszły w roku 1847 nie w 1850, jak to jest podane na str. 73 książki według ich drugiego wydania.

Poza szerokim i efektywnym wykorzystaniem materiałów archiwalnych Centralnego Państwowego Archiwum Akt Dawnych, zupełnie nie zostały wykorzystane bogate materiały z wieków XVIII—XX, dotyczące organizacji i wyposażenia produkcji oraz stosowania cegły, które znajdują się w największych archiwach Leningradu. Całkowicie pominięte zostały również obce źródła dotyczące poruszanych w pracy zagadnień, np. „Czasopismo Politechniczne” Dinglera.

Praca kończy się na 1917 roku bez najmniejszego zaznaczenia wewnętrznej więzi i sukcesywności rozwoju rozpatrywanych zagadnień oraz bez zestawienia ich z rozwojem produkcji cegły w okresie następnych lat czterdziestu oraz za granicą, czego wymaga nawet czysto historyczny aspekt pracy. Nie wydaje się możliwe, aby jakiegokolwiek badania nad historią techniki rodzimej mogły być prowadzone abstrakcyjnie, bez uwzględnienia jej stanu za granicą i w chwili obecnej.

Wśród pożałowania godnych niedociągnięć książki, mających częściowo charakter wydawniczy, należy wymienić następujące: Jako datę budowy soboru Wasilija Błażennego w Moskwie na str. 17 podano rok 1552 zamiast lat 1555—1560. Tamże rok założenia klasztoru Nowodziewiczego (1524) uznano za datę jego budowy¹. Wymiary starożytnej cegły wynoszące $6 \times 3 \times 1,5$ wierszków podane są w milimetrach rozmaicie — $270 \times 130 \times 67$ (str. 38) oraz $266 \times 133 \times 67$ (str. 76) zamiast prawidłowo $267 \times 133 \times 67$ mm. Wreszcie „Notatki IRTT” (zapiski IRTO) zostały rozszyfrowane jako „Notatki Inżynierskiego (zamiast Imperatorskiego) Towarzystwa Technicznego”.

Szata graficzna książki (tytuł, frontospis, okładka) jest wykonana ze smakiem i zgodnie z jej profilem przez grafika, którego nazwisko z niewiadomych powodów nie zostało wymienione.

Należy sądzić, że trwająca nadal żmudna i ze wszech miar zasługująca na uznanie praca badawcza J. Czerniaka po uwzględnieniu przytoczonych powyżej uwag pozwoli autorowi tego interesującego i pożytecznego dzieła przygotować drugie jego uzupełnione wydanie, które w sposób bardziej wyczerpujący i wszechstronny zobrazuje historię produkcji cegły w Rosji.

I. L. Znaczkow-Jaworski*

¹ Sobór klasztoru wzniesiono w latach 1524—1525, budynek refektarza — w latach 1685—1687, dzwonnice — w latach 1689—1690 itp.

* Nadesłaną z Leningradu recenzję tłumaczyła H. Olszewska.